

Legen
vem po
staroče
báseň
„zakle
kultur
(Josef
S aut
do dě
ratury
tvořil
ra své
teřině
literat
tvárná
tradic
nový
dobn
je teč
kých
Není
ry, kt
svůj
vesný
nemě
ly. L
souče
aby i
řime
klad
slove
leccc
doká
ným
rove
ře p
krás

LEGENDA O SVATÉ KATEŘINĚ

vznikla někdy ve třetí čtvrtině 14. století. Její autor, pravdě-
podobně duchovní a nepochybně odchovanec latinské školy,
zřejmě působil na některém feudálním dvoře. V české stře-
dověké literatuře je to první básník, který tvoří z potřeby
vyjádřit vlastní individualitu a osobní prožitek života. Mož-
ností slovesného výrazu, které vytvořily předchozí generace,
obohatil, nadán stejně silnou vlohou epickou jako lyrickou,
inspiraci vytěženou z kurtoazní poezie a ze souvěkého vý-
tvárného umění. Legendický příběh dostal sloučením s kur-
toazními představami a motivy nový smysl: jímavě ozářen
obdivem k ženské kráse, odkrývá podivuhodné hloubky mi-
lostného citu. Legenda o sv. Kateřině je vrcholem jedné
linie básnického vývoje, ale zároveň reskuje na počínající
únavu kulturního vědomí, která je jedním z příznaků krize
ústicí o několik desetiletí později v husitskou revoluci.
Tato schopnost citlivého předjímání dotváří velikost díla
a jeho hodnotu.

LEGENDA O SVATÉ KATEŘINĚ

ODEON

3515 kdy též Kristus, náš spasitel,
našich duší vykupitel,
zemřel za nás v těžké mdlobě.

Kriste, králi králů, tobě
budiž sláva neskonalá
a na věky věků chvála.

POZNÁMKA O PŘEKLADU

Zda překládat či nepřekládat ze staré češtiny je otázkou starého data. Cenným východiskem k těmto úvahám zůstávají zejména dvě ankety o přípustnosti adaptace starších českých textů, otištěné v roce 1939 v Hovorech o knihách (III, č. 18 a 19) a v roce 1941 v Panoramě (XIX, č. 2 a 3). Dnes již máme k dispozici řadu pokusů o praktické řešení této otázky: vedle překladů některých staročeských prozaických textů (reprezentativním počinem byla v tomto směru Vilikovského antologie Próza z doby Karla IV.) vznikly i novočeské převody staročeských básnických památek (Vrbův překlad Nové rady Smila Flašky z Pardubic, Bednářovy překlady staročeské milostné lyriky a Legendy o sv. Kateřině, překlad Dalimilovy kroniky od H. Vrbové, navazující na průkopnický pokus Flajšhansův z roku 1920). Význam těchto překladatelských činů tkví především v tom, že doložily reálnou možnost prezentovat tímto způsobem staré české texty širší čtenářské obci. Zároveň však potvrdily, že překládání ze staré do nové češtiny je polem zcela mimořádných problémů praktických i teoretických; tuto skutečnost bezpochyby nepopře ani přítomný pokus o nové přetlumočení Legendy o svaté Kateřině. V Odeonu se o této problematice uvažovalo teoreticky už před lety; tento překlad je jedním z příspěvků k jejímu praktickému řešení.

Otázka novočeské adaptace je právě u Legendy o svaté Kateřině zvláště palčivá. Je podněcována snahou obrátit pozornost na slovesnou krásu této básně a vědomím jazykových obtíží, na něž naráží čtenář původního textu (Legenda patří k filologicky nejnáročnějším staročeským textům; i přes více než sto let interpretačního úsilí je v ní dodnes řada nejasností). Poprvé se o novočeskou úpravu Legendy pokusil z podnětu Arna Nováka Josef Hrabák (Legenda o sv. Kateřině, Praha 1941). Nešlo mu však o překlad, ale o velmi umírněnou modernizaci textu: Hrabák například eliminoval zaniklé slovesné tvary, slovník i syntax v podstatě zachoval, k volnější transpozici textu přistupoval jen sporadicky. O skutečné přebásnění usiloval Kamil Bednář (Legenda o svaté Kateřině, Praha 1958). V poznámce k překladu zformuloval takto svůj ideální záměr: překládat tak, „aby dnešní čtenář četl Kateřinu s tímž emocemi jako čtenář 14. století“, a postupovat přitom tak, „jako by ji teprve dnes básnil dnešní básník na staré předloze“.

Tyto postuláty vedou k samému jádru problematiky překladu starých českých básnických památek. Bednářovy teze jsou pouhou fikcí, byť sympatickou: nelze dvakrát vstoupit do téže řeky. Takto formulovanému úkolu by mohla stěží dostat i velmi radikální parafráze, nikterak jej však nemůže naplnit překlad, na nějž klademe požadavky reprodukční věrnosti. Sám Bednář si to uvědomoval, když vzápětí omezil platnost svých překladatelských tezí příznáním, že „přeče jen... ponechával určitou patinu starobylosti a půvabné jednoduchosti, neboť to jinak nebylo možno. Moderní básnický jazyk není v souladu s náboženským citěním a obsahem středověkých veršů Legendy o svatě Kateřině.“

Na jádro problému poukázaly pronikavě již některé příspěvky do zmíněné ankety v Hovorech o knihách a v Panorámě: „Lze... beze všeho předpokládat, že pouhá jazyková úprava učiní z díla rovnocenninu výtvaru současného? Vždyť to, co z díla vymýtí vůbec již nelze, totiž jeho fabule a její rozvedení, je také vázáno na dobu vzniku, na uměleckou konvenci v té době vládoucí, na dobové názory, zvyky atd. Nevzniká tak nebezpečí, že při úpravě dojde k nežádanému a rušivému kontrastu mezi dnešním jazykem a starým obsahem?“ (J. Mukařovský.) „... Nemáme-li prostě zničití modernizováním jazyka umělecké kvality vynikající básně, bylo by třeba přebásnění, ale pak vzniká nová těžká otázka, jak při tom v novém rouše zachovat středověký svět myšlenkový, a jak adekvátně vystihnout odlišné tvárné prostředky.“ (B. Havránek.)

Adaptace básně ve smyslu Bednářových zásad by vyžadovala dotknout se prakticky všech strukturních složek textu (přebudovat složitou syntax, změnit rýmovou techniku atd.), koneckonců zrušit všechno, co je pro výstavbu textu konstitutivní. Rozhodl jsem se proto pro opačné řešení: nepřikládat na starý text požadavky novodobé poetiky, ale vyjít i při překladu z poetiky inherentní dílu. Pokládal jsem za nutné, aby čtenář vnímal prizmatem překladu původní text v jeho historické kvalitě. Nešlo mi přitom o vytváření nějaké „patiny“ starobylosti, ale nebránil jsem se archaizujícímu tlaku originálu na jeho novočeskou podobu.

Určité složky originálu však nebylo možno převzít mechanicky. Kardinálním problémem překladu je především verš původní básně. Tento problém bylo nutno řešit z funkčního hlediska. Veršem legendy je čtyřstopý trochej; třebaže lze pozorovat, že již staročeský básník se bránil příliš mechanickému střídání přízvuků (oslabením rytmu, odchylkami od přesného sylabismu), je pro něho metrický půdorys v zásadě složkou závaznou. Oktosylab obecně signalizoval příslušnost básně k vysoké poezii; oktosylab Legendy, vzdávající se rytmicko-syntaktického paralelismu typického pro starší básnictví ve prospěch rozrůzněné intonační linie, jeví navíc tendenci k pro-

zaizaci, předznamenávající rozkvět prózy v následujícím období (R. Jakobson). Vůči těmto sémantickým zaměřením verše Legendy je novodobý osmislabičný trochejský verš — dnes nejbánálnější český epický verš — již beznadějně hluchý. Bylo nutno těžkopádnou stereotypnost dnešního oktosylabu rozrušit: pokusil jsem se o to tím, že jsem jednak rytmicky deformoval vlastní verš osmislabičný, jednak jsem používal i verše devitislabičného (s předrázkou nebo s daktylskou stopou) a akceptoval jsem — pro originál bezpříznakové — střídání mužského a ženského rýmu v téže rýmové dvojici, jež dnes pocítujeme především jako anomálii rytmickou.

Ráz původní syntaxe jsem zachoval. Napětí mezi opakující se metrickou podložkou (třebaže v překladu je tato jednotvárnost potlačena) a složitě intonovaným, bohatě rozvitým souvětím je složkou příliš významnou, než aby bylo možno ji zrušit. Respektoval jsem i princip tzv. „lomení rýmu“, technické problémy překladu mne však přiměly zredukovat velký počet přesahů, s nimiž staročeský básník pracuje zcela suverénně; tento nedostatek je snad poněkud kompenzován větší rytmickou rozmanitostí verše.

Z hlediska dnešní rýmové techniky používá staročeský básník nadměrně rýmů gramatických, či přesněji, rýmů týchž slovních druhů v týchž gramatických tvarech (z historického hlediska se rým Legendy jeví zcela jinak: ve srovnání s jinými básnickými texty z 2. pol. 14. stol. používá Legendy gramatických rýmů s programovou střídmostí). Zde je třeba si uvědomit, že gramatický rým není pro básníka výpomocí z nouze, ale že jeho prostřednictvím fixuje subtilní myšlenkové a představové paralelismy, že hromadění týchž slovních druhů (zejména adverbii a adjektiv) má vyhraněné expresivní funkci; navíc mám zato, že sdružené slovesné rýmy nejsou bez významu pro epický pohyb básně (aniž bych chtěl vytvářet typologicky neadekvátní srovnání, připomínám na okraj, že tento princip vystupuje ve vypreparované podobě v lidové baladě). Přitom gramatické rýmy originálu jsou často pozoruhodně zvukově bohaté: tak například rým *oblúzen : přilúzen* se nám bude zdát banální jen do chvíle, než si všimneme, jak hluboko sahá zvuková homonymie. Vedle rýmů dvojslabičných jsou časté rýmy trojslabičné, občas narazíme dokonce na rým čtyřslabičný (*Kateřina : mateřina*). Proti tzv. rýmům gramatickým stojí velmi nápadité štěpné rýmy, a některé rýmové dvojice dosahující až hranic slovní ekvilibristiky (jeden příklad za všechny: našim bohóm svú *oběz nes*, / neb to vuol, žeť *tobě dnes* / stane hubená odplata...). V neposlední řadě budíž připomenuto, že zvuková instrumentace rýmů bývá nežádka pouze zakončením zvukové řady probíhající veršem; cílevědomá aktualizace eufonických hodnot náleží vůbec k nejcharakterističtějším rysům verše Legendy. Z toho, co bylo řečeno, je

zřejmě, že rým patří v inventáři formálních prostředků staročeského básníka k těm nejdokonalejším a neartistnějším. Pokusil jsem se proto využít principů této rýmové techniky v celé její škále v naději, že ani dnešní čtenář nebude nepřístupný jejím nesporným estetickým hodnotám.

Slovník Legendy je modernizován velmi důsledně, novými ekvivalenty jsou nahrazována i slova, jež sice v české slovní zásobě zůstala, avšak jejich význam se posunul. Nepotlačil jsem nicméně rozpětí mezi vysokým slohem a jemným lyrismem, příznačnými pro celkové ladění skladby, a vzrušenou expresivitou některých promluv. Třebaže lze mít za to, že drastičnost a triviálnost některých výrazů nebyla ve středověku pocítována tak silně (J. Vilikovský), nechal jsem je plně vyznít, neboť zrači jak básníkovo vášnivě zaujetí pro kauzu Kateřininu, tak jeho mimořádný smysl pro dramatickou výstavbu monologu a dialogu.

V již citované anketě o adaptaci starších českých textů doporučoval I. Olbracht ve vzácně střízlivém příspěvku spolupráci překladatele a literárního vědce „v tom smyslu, aby byl zachován starobylý ráz jazyka, rytmu i obsahu, ale přitom obnovena úplná srozumitelnost díla“ (Panorama XIX, č. 3). Tuto cestu jsme zvolili i v našem případě. Básnický překlad samozřejmě nemůže vyhovět požadavku věcné přesnosti v té míře, jaká je kladena na překlad filologický, a nemůže jej nahradit, stejně jako nemůže nahradit edici původního textu. Spolupráce mezi odborníkem medieva-listou a překladatelem nicméně přinejmenším zabránila případným interpretačním omylům a napomohla maximálně k tomu, aby byl text dnešnímu čtenáři srozumitelný i bez složitých vysvětlivkových aparátů.

Konečně bych se chtěl ještě zmínit o okolnostech vzniku tohoto překladu. Část překladu vznikla pro pražskou Violu jako druhá polovina pořadu Labuť zpívá umírající, který konfrontoval staročeskou lyriku v původním znění s novočeskou podobou Legendy (premiéra byla 23. 4. 1979). Vzácné přednašečské umění Václava Vosky mi dalo důvěru v nosnost zvoleného překladatelského řešení a bylo hlavním impulsem k tomu, abych v započaté práci pokračoval.

J. P.

BIBLIOGRAFICKÁ POZNÁMKA

Doslovný překlad, kterého používal Jiří Pelán jako pomůcky při své práci, jsem pořídil podle vydání Václava Vážného (Dvě legendy z doby Karlovy, Praha 1959). Přihlížel jsem dále k netranskribovanému vydání Franze Spiny (Die alttöcheische Katharinenlegende der Stockholm-Brünner Handschrift, Prag 1913), k edici Jana Vilikovského (Legenda o sv. Kateřině, Praha 1946) a k výsledkům textové kritiky, jejíž tradici zahájil více než před sto lety prvním vydáním díla (1860) K. J. Erben a jež poté dostala mocný impuls v příspěvcích Jana Gebauera a jeho žáků. Některé verše jsem interpretoval novým způsobem. Básnický překlad se ovšem nemůže podřídit, ale výsledkům této práce snad bude moci v budoucnu využít nová kritická edice. Za cenné rady při výkladu některých nejasných míst děkuji univ. prof. dr. Amedeu Molnárovi a dr. Miladě Nedvědové.

Na závěr je třeba vysvětlit, proč vydáváme překlad pod názvem Legenda o sv. Kateřině. Vydání Václava Vážného a po něm i akademické Dějiny české literatury I (Praha 1959) a novější příručky zavedly (podle latinského explicitu jediného dochovaného opisu díla z počátku 15. století) znovu název Život sv. Kateřiny, jehož užívali (z téhož důvodu) už kdysi K. J. Erben a Jan Gebauer. Jestliže jsme naproti tomu zvolili název Legenda o sv. Kateřině, který se vžil o něco později a byl užíván po několik generací, bylo to motivováno především ryze prakticky: měli jsme na mysli početnou obec starších čtenářů, pro které je název Legenda o sv. Kateřině tradiční a vžitý, kdežto nový název — z odborného hlediska přesnější — by mnohému z nich nic nefekl (podobně se ostatně užívá také jen tradičních a vlastně nepřesných názvů jako Kristiánova legenda nebo Kosmova kronika).

J. L.